

فرخندہ لودھی

فرخندہ لودھی 25 اکتوبر 1937ء نوں مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہوشیار پور وچ نوازاں دے گھر پیدا ہوئیاں۔ 1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد ایہہ خاندان ساہیوال (منٹگمری) آن دیا۔ میٹرک دا امتحان 1953ء وچ پاس کیتا تے بی۔ اے تک تعلیم ساہیوال اسی حاصل کیتی۔ 1958ء وچ لاہریری سائنس دا ڈپلومہ کر کے ملازمت دا آغاز کوئین میری کالج لاہور توں کیتا۔ 1963ء وچ ایم اے اے اُردو تے 1978ء وچ ایم اے لاہریری سائنس دے امتحان پاس کیتے۔ اوہ مختلف کالجوں دیاں لاہریریاں وچ لاہریرین دی حیثیت وچ کم کردیاں رہیاں پر ایہدے نال نال تخلیقی سفر وی جاری رہیا۔ تخلیق وچ ایہناں نے اُردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اظہار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اُردو وچ لکھدیاں سن تے ایہناں دے دو ناول 'حسرت عرض تمنا' تے 'پنجرہ' شائع ہوئے۔ افسانیاں دے تن مجموعے 'شہر دے لوگ'، 'آرسی' تے 'غرابوں کے کھیت' اُردو دے افسانوی ادب وچ اک نوکیلا روپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایہناں نے کافی عرصہ پہلے شروع کر دتی سی تے کہانیاں دا اک مجموعہ 'چنے دے اوہٹے' پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اوہناں دا اک پنجابی ناولٹ 'جند دا انگیار' سامنے آیا اے۔ ایس توں دکھ پنجابی مضمونان دی اک کتاب 'زنانی دے روپ' وی شائع ہوئی اے۔ بالائے ایہناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکر انگیز ہون دیاں نہیں۔ ایس توں دکھ ایہناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ دکھو دکھ بڑے مفید ترجمے تے سروے رپورٹاں وی شائع ہو چکیاں ہیں۔

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہورنوں میں ایسی گلی کوچ و سڑکیاں بوسہ تے نہیں تے گھٹو گھٹ پنجنھی
 ورہے ہو گئے نہیں۔ گلی نے ایہناں ورہیاں کوچ کئی بانے بدلے پر ماسٹر جی ہی
 حالت نہیں بدلی، ہاں سراوہناں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیا اے تے بُت
 ادھورانا — اوج وی ہتھ کوچ چھمک پھڑی موری دے کنڈھے جماعت
 لاکے محلے دے نکیاں بالوں پچھلی پڑھائی کر رہے نہیں۔ بال اپنے ٹٹے کھتے
 بستیاں چون کتاباں قاعدے ہولی ہولی کڈھدے، اپرنیلے آسمان ول تک دے
 نہیں جتھے گڈیاں، ٹنکلاں اڈدیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نہیں۔ نیانیاں دی
 امنگ پتی ڈور ناں کجھی، نازک پراں تے سوار، کھلی فضا کوچ تاریاں لاؤندی اے۔
 جدوں بالوں دیاں نظراں کتاب توں آسمان ول چھڑ پتے لاؤندیاں نہیں تے ماسٹر جی
 نوں قہر چڑھ جاندا اے پراوہ کسے نوں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین
 تے مار مار کے اکھدے نہیں۔

”اوئے اوئے بے وقوف! گھروں پڑھن آئے او کہ پتنگ بازی کرن۔“ اوہ
 چھمک چک کے مارن دا ڈراوا دی دیندے نہیں بس ایناں کوڈم غم اے ماسٹر جی
 کوچ، فیر جد کوئی چھلیڈا جیہا مُنڈا کئی ہوئی پتنگ دی ڈور لٹن لٹی نس پنیدا اے تے
 باقی جا تک اوس مُنڈے نوں پھرن لٹی ڈور پنیدے نہیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے
 بہہ رہندے نہیں۔

ایہہ تماشا روز اسی ہوندا اے۔

اک دن راجو نامی کڈھدیاں کڈھدیاں بھینگی اکھ گھما کے تے کئی واری ہلس

کے اکھیا۔

”ماسٹر جی! ایہہ منڈے تہاڈے وس دے نہیں۔ ہونڈی کھاں میں تہاڈی
تھاں تے، تسیں دیکھدے ایہہ کنج نسدے نیں گڈیاں پچھے۔“

ایناں آکھ کے راجو مونہہ وچ بڑ بڑ کر دی زور زور دی جھاڑو مارن لگ پئی۔
”رب وی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پتھاں سدا جاندا اے۔ ایس
نمانے نوں ماسٹر بنا چھڈیا سو۔“

راجو دے پٹھے سدھے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اڈ کے ماسٹر جی دے
چٹیاں کپڑیاں تے جا پیاں۔ ماسٹر جی اچھل کے ڈرا کو اگانہہ ہوئے تے بولے۔
”راجو بھین دیکھ کے، دیکھ کے۔“

کیوں جے اوہ سچے غصے نال آکھدے تے راجو اوہناں دے بوسے والی
تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہر ویلے ہنیری بنی رہندی سی۔
ماسٹر جی وچارے گلی دا لکھ، لکھ رنج وی کسدے نہیں۔
”آپ ای خیال کر بھین۔“

”میں کیہ خیال کراں؟ نالی اُتے تسیں آپ ای بیٹھے او میں تے نہیں بہایا۔“
راجو دے مونہہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہہ
گل ہس کے اکھی سی سگوں گلہ کیتا۔

”ماسٹر جی ایہہ تھاں تے تساں اکامل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا
کے گھلی دا اے تے کوئی اکھ سکھ آون گے تسیں اوہناں نوں نالی بنے بہا چھڈیا
کرو، گند وچ بہہ کے چھٹاں توں گھا بردے او، کیہ کہنے تہاڈے۔“

ماسٹر جی مجرماں وانگوں نیویں پائی، راجو نال ایس طرحاں دی وچ وچ دو جے
تیجے دن ہو جانڈی۔ اوہ ہمیشہ راجو دی قینچی ورگی جیہہ اگے چُپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہدے کولوں چٹ کپڑیے لوک سدا
 توں ڈر دے آئے۔ ماسٹر جی تے پکے سفید پوش سن۔ اوہناں دے کول راجو دے
 دو منڈے پڑھ دے سن ویہاں²⁰ ویہاں²⁰ روپیاں نئے۔ جے اوہ راجو نال دکھا بولے
 تے چالھیاں دانقصان جھلدے۔ بھانویں اوہ بوہت واری منگن پچھوں دیندی
 سی تے پیسہ جیہدے دی ہتھ وچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا لے۔ ماسٹر جی کہندے نیں۔
 ”پیسہ پستول ہوندا لے تے اپنا لائسنس آپ؛ ایس نوں سارے خون معاف
 ہوندا لے۔“

راجو تے اُنج ای کھنڈی چھری سی، بدرواں کدھ کدھ کے ایس دا مومہ
 بدروبن چکیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جوان ہوکے نوں نوں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعض
 تاں اوہناں کولوں اِنج لنگھ جاندا جویں جان دے اسی نہیں پر ماسٹر جی نوں
 اپنے اوہناں شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کار وچ بیٹھے شوں کر کے کولوں دی
 لنگھ جاندا، ماسٹر جی اپنے دل وچ اکھدے :

”کیہ ہو یا جے اوہ مینوں سیاندے نہیں ہین تے میرے شاگرد“ اوہناں نوں
 اوہ ویلے یاد سن جدا ہیناں شاگرداں دیاں مانواں منڈیاں دی ہاتھ پھڑی آندیاں
 تے بنتی کر کے اکھدیاں۔

”ماسٹر جی میں بڑی غریبی آں، بوہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خریدت
 ایہنوں سکول وچ چلن جوگا کر دیو۔“

ماسٹر جی نوں اوس ویلے اِنج لگدا جویں سمے تے اوہناں دا اسی ہتھ لے لے۔
 اوہناں دورو پے مہیندے لے کے دی پڑھایا تے بڑا چربو بخ لیندے رہے،
 ہن ویہہ²⁰ روپے ماہوار فی پتہ لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے بھیری کیتی پر ڈیرہ

جتھے سی اوتھے اسی رہیا۔ کوٹھڑی دی اوہو رہی جس دے وچ اک منجی ڈاہ کے تھوڑی کو تھال پچدی سی جتھے مینہ پانی دے دناں وچ اٹگیٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی کر لیندے سن۔

لنڈے مستری دا پت عنایت، ماسٹر جی نوں کدے نہیں بھل سکدا، کڑا کے دی تھنڈ عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، نلی چوندی کلا کڑنا پجامہ پیروں ننگا ہر ہر کر دا تر کالاں ویلے ماسٹر جی دی اٹگیٹھی کول ہتھ پسا رکے بہہ جاندا، اک دن ماسٹر جی نے پچھیا۔

”عنایت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھینڈن دا اے، پڑھیا کر۔“

”پڑھ لاں گا تاں کیہ کراں گا ماسٹر جی۔“

”اوہ کلیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں ہن وی آں۔“

”میرا مطلب اے وڈا آدمی بن جائیں گا۔“

”تسیں تے وڈے آدمی نہیں بنے۔“

”فیر میں کیہ آل عنایت؟“

”تسیں ماسٹر جی اوبس۔“

ماسٹر جی چُپ چپیتے رہ گئے۔ بناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چکيا، دال نوں

اُبال نہیں سی آرہیا پر اوہناں نوں لگیا متاں اُبال آرہیا اے۔

فیر دیکھدیاں دیکھدیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتہ لگا پئی کسی علاقے وچ کباٹئیے

دا کاروبار کر دا اے تے لما مال بناؤندا اے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے

ایہدروں لنگھدی تے پل کولٹی ا جھک کے اوپرے جیسے جی نال پچھدی۔

”کیہ حال اے ماسٹر جی راضی او؟“

عنایت دی ماں پھلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ

اعتماد لے جیڑا ماسٹر جی نوں ہتھ وچ سوٹی پھڑکے دی نہیں ملیا۔
 اک دن راجو اپنے سب توں نکلے اٹھویں پتر دی بانہہ پھڑی آئی تے ماسٹر جی
 دے سامنے آکرٹ کے کھلو گئی۔ اج ادس دی آکرٹ پہلے نالوں دی ودھسی۔

”لوفیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اسال اپنا اخیری بال دی تہاڈے کول ہی بہا کے
 پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسٹر آگ لگنے کجھ نہیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہنی
 آں مُنڈے نوں حرف چکنے آجان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیریں وڈے دونوں
 تہاڈے شاگرد باہر نہیں۔ خورے کیہ کجھ گھلی جانڈے میں مینوں تے اوترے نال
 دی نہیں آؤندے۔ یکرٹسی ویرن دی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، بالان دے بولن والے
 کھڈونے، سیٹی والیاں جتیاں، سیتے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اج بڑے سوہنے نوں کپڑے
 پائے ہوئے سن۔

”لوکیں تہانوں ویدہ دیندے نیں میں تہانوں تریہہ دیواں گی کوئی تھوڑ نہیں۔“
 ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پتر نوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال
 لنگھ گیا، ایس سال دے وچ راجو چار یا پنج واری پیسے دتے اوہ دی توڑ توڑ
 کے نال ایہہ وی آکھیا۔

”منڈے نوں تھوہ لیکھاتے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں تسیں پرانے او،
 پچھلی پڑھائی لئی تسیں ای تھیک او۔“

ماسٹر جی جدوں پورے پیسیاں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

”ماسٹر جی اسیں کدھرے نے جانڈے آں۔ میں اپنے وڈے مُنڈے نوں
 سینہا گھلیا اے آؤندا ہویا ماسٹر جی لئی گھڑی لیا میں۔ تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق
 ہر واری ٹیپ وچ تہانوں سلام گھڈے نیں۔ رب دی سونہہ بُن تے پڑھن لکھن

دی لوڑا سی منہیں رہی۔

ہیں ہ سلام گھلدے میں — ٹیپ کر کے دوواں نوں میرے دلوں پیار
آکھیں تے آکھیں آؤن تے من۔“

ماسٹر جی لٹی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی، راجو ٹھیک آکھدی سی، ہن
پڑھن لکھن دی کیہ لوڑاے۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دے پُتر تے دو بے مُنڈیاں نوں پچھلی
پڑھائی کراؤندے رہے۔ جویں اگے کراؤندے سن، جدوں دا باہر جان آؤن دا
کم شروع ہو یا ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں وچ سوکا دسداسی۔ رنج شاگرداں نوں
ترقی کیتیاں دیکھ کے اوہناں دا جی خوش ہوندا سی پر ہن پیراں تھیلیوں جویں کوئی پوڑی
کھچ رہیا ہووے۔

روز و انگ اوس دن وی اوہ پڑھی ڈاہ کے شاگرداں دی قطار دے سامنے
بیٹھے رعب دار آواز نال سبق رٹا رہے سن، گرمیاں دا لوڈھا ویلا ہونی ہونی ترکالاں
دل ودھ رہیا سی کہ کیسے عین سر تے کھلو کے کے دی طرحاں سلام ماریا، اوہناں
دا کمزور دل کنب گیا۔ آؤن والے اپنا تعارف کرایا۔

”ماسٹر جی! میں رفیق آن پچھاتا نہیں؟ میں تہانوں آؤندیں ای پچھان لیا
تسیں اونویں دے اونویں اوہ۔“

ہاں میں اونویں دا اونویں ای آن — توں باہروں کدوں آیا ایس۔
”بچ چھ دیہاڑے ہوئے نیں — ایجھوں لنگھیاں تے نظر پٹی دسو ہو رکیہ
حال اے۔“

”توں اپنا دس۔“

”عیش کرنے آن ماسٹر جی — اچھا میں چلنا آن کیسے نوں ٹیم دتا ہو یا اے۔“

رفیق گٹ تے لگی ہوئی ڈبچھیل گھڑی دل تکدا ٹرپیا۔ اوہ ٹر گیا تے ماسٹر جی نوں اوس
گھڑی دا خیال آیا جس دا لارا راجو سال بھرتوں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی
دیندی۔ اج دی شام ماسٹر جی دادل اتھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ وچوں
اک گونج سنائی دیندی سی۔

”کیہ اے، ایہہ سب کیہہ اے۔“

اج دی شام ادھناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں و ستر دیاں لگ رہیاں
سن فیروہناں اپنے دلوں دھیان ہٹا کے ڈانا شروع کردتا۔

الف، زبر بے اب، تے زبر بے تب، زبر بے رب، لام زبر بے لب۔
کیسے شلو گمڑے شاگرد ہوکا لاکے اکھیا۔

لام زبر بے بیہ۔

”بیہ نہیں اوٹے لب۔“ ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

”نہیں ماسٹر جی — اب۔ تب۔ رب۔ بیہ۔“

سارے بالان کٹھے زولا پاؤتا۔

(چنے دے اوٹے)

